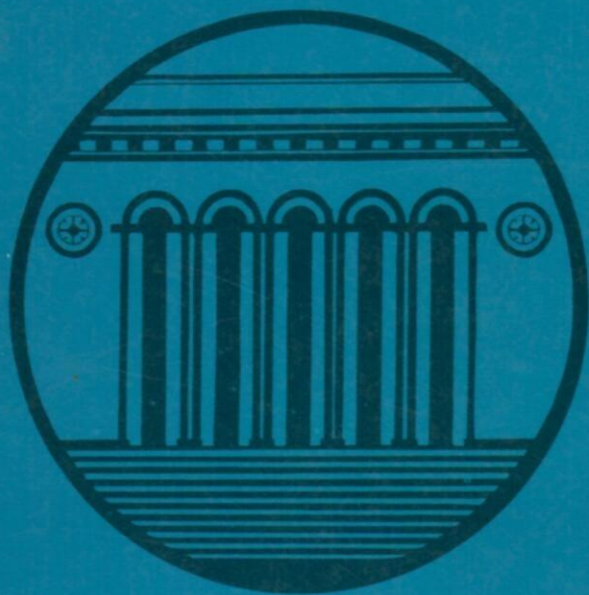

ბათუმის არქეოლოგიური
მუზეუმი

შრომები
IV

ბათუმი
2007

ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი
The Batumi Archaeological Museum

შრომები
ACTIVITIES
IV

ბათუმი 2007 BATUMI

ჩაისუბნის განძი (ტაბ. V-VI)

ჩაისუბნის განძი 1954 წელს შემთხვევით აღმოჩნდა კოლმეურნეების მიერ ციტრუსების პლანტაციისათვის ნიადაგის მომზადების დროს. ნივთები გადაეცა ჩაქვისწყლის ხეობაში მიედინებულ ბათუმის სახელმწიფო მუზეუმის ექსპედიციის წევრებს (რუსიძე, 1954). განძი შედგება ოთხი სხვადასხვა სახის ცულის, სამი თოხის, ერთი წაღდისა და ერთი მასიური რგოლისაგან. მონაპოვარის შესახებ პირველი ცნობა ეკუთვნის შ.რუსიძეს, შემდეგ საგანგებოდ შეისწავლეს დ.ქორიძემ და აღ.რამიშვილმა. მათი აზრით, ორი ცული მიეკუთვნება კოლხურების პირველ ტიპს (რუსიძე, 1957:4; ქორიძე, 1965:21; რამიშვილი, 1974:13); აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ დ.ქორიძის მიერ შედგენილი ტიპოლოგიური სქემის მიხედვით მსგავსი ცულები III სახეობის ცულებს შორისაა გაერთიანებული (ქორიძე, 1965:21). ცულების მოკლე აღწერილობა ასეთია:

1. ცული. ბრინჯაოსი. მოლიანად დაცული. დაფარულია პატინის სქელი ფენით, აქვს თავისაკენ თანდათან გაფართოებული მახვილი პირის უკანა ნიღრისაკენ მკვეთრად დაქანებული ყუა, რომლის წინა ნაწილი უკანაზე უფრო მაღალია, ისევე როგორც წვეტიან-ოვალური მოყვანილობის სატარე ხვრელის შუბლის მხარე. სატარე ხვრელის წინა ნაპირები სადაა, უკანასი შემოფარგლულია წახნაგებით. მასიური ტანი ექვსადაა დაწახნაგებული; შუა წახნაგებს ქმნიან ყუის წინა ნაწილში წარმოქმნილი წიბოები, რომლებიც წინა ნიღრამდე აღწევს და იდლიდან მომდინარე წიბურები, რომლებიც ჯერ მაღლა მიემართება, შემდეგ უხვევს პირისაკენ და უკანა ნიღრამდე აღწევს. პირი მაღალი, გორდა, თითქმის სიმეტრიული. ცულის სიმაღლე 22 სმ, პირის სიგანე 8 სმ (ტაბ. V/1; VI/1).

2. ცული. ბრინჯაოსი. მოლიანად დაცული. ფორმის მიხედვით თითქმის ანალოგიურია

ზემოთ აღწერილი ნიმუშისა. სიმაღლე 19,5 სმ, პირის სიგანე 6 სმ (ტაბ. V/2; VI/2).

ორივე ცული განეკუთვნება პირველი ტიპის კოლხურ ცულს (ო.ჯაფარიძის კლასიფიკაციის მიხედვით). ამ ტიპის ცულები დროის ხანგრძლივ მანძილზე (XIV-VI სს) არსებობენ უმნიშვნელოვანესი ცვლილებით. ცულებისათვის დამახასიათებელი მაღალი, სიმეტრიული პირი კოლხური კულტურის აღრუულ ეტაპზე ჩნდება, მაგრამ ძირითადად გავრცელებულია მოგვიანო ხანისათვის (რამიშვილი, 1974:100). გვხვდება ძვ.წ. XI საუკუნის ეკალაურის განძში (ქორიძე, 1965:113; რამიშვილი, 1974, ტაბ. IV), მუხურჩის ძვ.წ. VIII-VII სს. სამაროვანზე (Гогадзе, Панцхава, Дариспанашвили, 1977:64, ტაბ. VI/1), ნაცარგორას ძვ.წ. VIII-VII სს. №430, 435 სამარხებში (რამიშვილი, 2001:156-170, ტაბ. IX/1326, VIII/1360), თლიის (Техов, 1981:55, ტაბ. 56/1, 277/2, 80), სოფ. აღზუბუას (ონამჩირეს რაიონი) ძვ.წ. VIII-VII სს. №114 სამარხსა (Трапш, 1970:189, ტაბ. X/6) და ერგეტის ძვ.წ. VII ს. №6 სამარხეულ ორმოში (Микеладзе, Мигдусова, Папуашвили, 1985:39-40, ტაბ. LIII).

3. ჩაისუბნის განძის ნივთებიდან თავისი ფორმით საინტერესოა ყუაკვერიანი ცული. მას აქვს სატარისაგან ყელით გამოყოფილი ჩაქუნისებრი ყუა, წვეტიანოვალური მოყვანილობის სატარე ხვრელი, სწორი, ექვსად დაწახნაგებული დაბალი ტანი, ასიმეტრიული პირი. ცულის სიმაღლე 14,5 სმ, პირის სიგანე 5 სმ (ტაბ. V/3; VI/3).

ყუაკვერიანი ცულების გავრცელების არეალი ფართოა. ისინი დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი აჭარის ტერიტორიაზე: საღორეთის (რამიშვილი, 1974:100), სიხალიძეების (კახიძე, მამულაძე, 2000:70-74, სურ. 40, 41), ხიხაძირის (კახიძე, დავითაძე, მამულაძე, 1980:27-38; კახიძე, მამულაძე, 1993:29, ტაბ. VIII/1) გან-

ძებში. მოპოვებულია აჭარის მეზობელ რეგიონებშიც: უდეს (ჯავახიშვილი, ჩუბინიშვილი, 1959:61), ზოტის (რამიშვილი, 1974:27, ტაბ. XXIX/12, XXX/12) განძებში, ბორნიდელეს, ჩითახევისა (Гамбашидзе, Квижинадзе, 1991:27-37; ღამბაშიძე, 1999:61-62) და გუჯარეთის ხეობაში, მზეთამხეს (Насидзе, Личели, 1995:101-103) სამარხებში. ჩამოთვლილ ძეგლებზე მოპოვებული ნიმუშებისაგან განსხვავებით, ჩაისუბნის ცული არ ხასიათდება პროპორციულობით.

ყუაკვერიან ცულებს მეცნიერთა ერთი ნაწილი (ო.ჯავარიძე, აღ.რამიშვილი, დ.ქორიძე) კოლხური ცულების მეორე სახეობას აკუთვნებს. განსხვავებული მოსაზრება აქვს ლ.სახაროვას. იგი თვლის, რომ ამ ტიპის იარაღი კოლხური და იბერიული ელემენტების შერწყმის საფუძველზეა წარმოქმნილი და ზემოთ აღნიშნული კულტურების შესხვედრის ზონაში (მესხურ სამყაროში) ყუაკვერიანი ცულების აღმოჩენის გათვალისწინებით პირობითად მესხურს უწოდებს (სახაროვა, 2001:171). მართალია, სხვადასხვა კულტურის ელემენტების შერწყმა და ამ გზით ახლის წარმოქმნა საქართველოს სინამდვილისათვის უცხო არ არის, მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით ჩვენი მონაპოვრის შესახებ. პროფ. ა.აკახიძე მიიჩნევს, რომ კოლხურ კულტურაში ყუაკვერიანი ცულები ქმნიან ცალკე გამოკვეთილ ტიპს. მკვლევარი თვლის, რომ გენეტიკურად ისინი მცირე და წინააზიურ სამყაროს უკავშირდება, სადაც (ქიულ-თეფე, ქოფრი-ქოიში, სირია, ჩრდილო მესოპოტამია) გავრცელებული ჩანს მათი ადრეული ფორმები – ისინი უფრო მასიურია, აქვთ მკვეთრად გამოხატული კვერიანი ყუა, ექვსად დაწახნაგებული ტანი და მეტნაკლებად სიმეტრიული პირი. მომდევნო ეპოქებისათვის (ძვ.წ. XII-XI სს) სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ყალიბდება ამ ტიპის ცულების კლასიკური სახეობანი, რომლებიც არსებითად უცვლელი რჩებიან ძვ.წ. X-VII საუკუნეებში (აკახიძე, იბუკლება აქვე).

4. საინტერესო ჩანს ე.წ. ვერტიკალურხვერიანი ცული, რომელსაც დაბალი, გვერდებმომრგვალებული ტანი, ვერტიკალურად დატანილი წრიული მოყვანილობის, სიღრმისაკენ თანდათან შევიწროებული სატარე ხვერელი

და მაღალი, გორდა სიმეტრიული პირი აქვს. ცულის სიმაღლე 11 სმ, პირის სიგანე 5 სმ (ტაბ. V/4; VI/4).

პირველად ვერტიკალურხვერიან ცულს ყურადღება მიაქცია ბ.კუფტინმა. იგი აღნიშნავდა, რომ ასეთი ფორმის იარაღი უცნობია კავკასიისათვის. მას ანალოგები მხოლოდ ცენტრალურ ევროპაში (ინგლისი, უნგრეთი) თუ მოეძებნება. აქვე მიუთითებდა, რომ ცული ემსგავსება ღენხუმის განძში დადასტურებულ სატეხის მსგავს იარაღს და ვერტიკალურხვერიან ცულს „კელტის მაგვარს“ უწოდებდა (Куфтин, 1949:224). დ.ქორიძე მიიჩნევდა, რომ პირის ფორმითა და ტანის ექვსად დაწახნაგებით ანალოგიებს პოულობს კოლხურ ცულებთან, ხოლო მეორე მხრივ (ხვერელის კონსტრუქციით) – კელტთან და თვლიდა კოლხური ცულების ერთ-ერთ სახესხვაობად (ქორიძე, 1965:97). ამ ტიპის იარაღებს პირისა და ტანის მოყვანილობის მიხედვით კოლხურ და ბრტყელ ცულებს ამსგავსებენ სხვა მკვლევარებიც (Куфтин, 1949:224; ჯავარიძე, 1950:56; ძიძიგური, 1994:96). თუმცა, განსხვავებაც შეინიშნება.

ასეთივე ფორმის ცულები აღმოჩენილია ხელვაჩაურის რაიონის სოფ. განთიადში, ართვინში (თანამედროვე თურქეთის ტერიტორიაზე), 1985 წელს ერგეტის №1 სამარხში. ჯერჯერობით, ესაა ერთადერთი შემთხვევა, სადაც ბრინჯაოს ვერტიკალურხვერიანი ცული კარგად დათარიღებულ (ძვ.წ. VII ს) დახურულ კომპლექსში აღმოჩნდა (Микеладзе, 1990:51, ტაბ. XVI/24).

სხვადასხვა მოსაზრება გამოითქვა ცულის დანიშნულებასთან დაკავშირებით. ბ.კუფტინი იარაღს საჭრელის ფუნქციას ანიჭებდა, რომელსაც, მისივე თქმით, კელტის მსგავსად მუხლიან ტარს უგებდნენ (Куфтин, 1949:224). დ.ქორიძე აღნიშნავდა, რომ ისინი ხითხურობასთან, საღურგლო სამუშაოების წარმოებასთან დაკავშირებულ იარაღს წარმოადგენდა, რადგანაც უღრანი, გაუვალი ტყეებით დაფარულ კოლხეთის ტერიტორიაზე ტყის გაკაფვას, ხე-ტყის დამუშავებას, საოჯახო ჭურჭლის დამზადებას ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი უნდა სჭეროდა. აღნიშნული სამუშაოებისათვის კი ძლიერი საჭრეთელი,

ზოგჯერ ფაქიზი იარაღიც იყო საჭირო. იგი თვლიდა, რომ ასეთი იარაღი უნდა ყოფილიყო ვერტიკალურხერედიანი ცული (ქორიძე, 1965:98). ნ.ხახუტაიშვილი მიიჩნევს, რომ კოლხეთში ხის სახენელების გავრცელებასთან დაკავშირებით ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ფაქტს, რომ ბრინჯაოს განძებში აღმოჩენილი იარაღი, რომელსაც არქეოლოგები „ვერტიკალურხერედიან ცულს“ უწოდებენ, ფაქტიურად მარტივი სახენელის სახნისადაც შეიძლება ყოფილიყო გამოყენებული (ნ.ხახუტაიშვილი, 1986:25). ძიძიგური მიუთითებს, რომ ვერტიკალურხერედიანი იარაღი, ისევე როგორც ბრტყელი ცული, სპეციფიკური დანიშნულების უნდა ყოფილიყო, მისი ვერტიკალური ხერელი იმას უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ მას ტარიც ვერტიკალურად დაეგებოდა. ასეთი ტარდაგებული იარაღით კი საგრძნობლად გაადვილდებოდა მაგარი მიწის დამუშავება ვერტიკალური დარტყმით, რისი საშუალებითაც შესაძლებელი იქნებოდა სხვადასხვა ფორმის ორმოების ამოჭრა, მიწური კედლების ჩამოსწორება, არხების გაყვანა და სხვა (ძიძიგური, 1994:97). ვფიქრობთ, რომ ასეთი პატარა ზომის მსუბუქი ცული რთული სამეურნეო საქმიანობისათვის არ გამოდგებოდა. ამდენად უფრო სარწმუნო ჩანს ბ.კუფტინისა და დ.ქორიძის მოსაზრება. შესაძლებელია, ცული ბრძოლაშიც გამოეყენებინათ.

5. შრუხსიძე ჩაისუბნის მასალებს შორის ასახელებს ბრინჯაოს დანას (რუხსიძე, 1957:4). სინამდვილეში იარაღი ფორმის მიხედვით უნდა წარმოადგენდეს წაღღს. ნივთი დაცულია აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში (ინვ. №1682/770). მას აკლია ყუა და სატარე ნაწილი. შემორჩენილია, კოლხური ცულის მსგავსად, წვეტიან-ოვალური მოყვანილობის სატარე ხერელის მცირე ნაწილი. ტანი ნამგალისებურადაა მორკალული (ტაბ. VI/5). იარაღი პირის მოყვანილობით უკავშირდება კვაშტის ანტიკური ხანის ნამოსახლარზე (ძვ. წ. V ს.) აღმოჩენილ რკინის წაღღსა და თანამედროვე ყოფაში გავრცელებულ წაღღებს (აკახიძე, ნაკახიძე, 2000:18, 21, სურ. 3,5). ცნობილია, რომ წაღღი კოლხური კულტურის ერთ-ერთი ძირითადი კომპონენტია. მათი ჩამოყალიბება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს

ტერიტორიაზე ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ივარაუდება. გვიანბრინჯაო-ადრე-რკინის ხანის წაღღები დიდი რაოდენობითაა მოპოვებული აჭარა-გურიის ტერიტორიაზე: ხისადირი (ქორიძე, 1965:95), ერგე, განთიადი, მახინჯაური, ზენითი, ბობოყვათი, მახუნცეთი (ქორიძე, 1965:20, 22, 28, 47, 160; რამიშვილი, 1974:9, 11, 12, 17, 20, 22, 24), ფიჭვნარი (ინახება ასმ). მელექედური, ხევი, ურეკი, ვაკიჯვარი (ქორიძე, 1965:13, 35, 159, რამიშვილი, 1974:25, 27, 30; ჯაფარიძე, 1982:60). გვხვდება იმერეთშიც, დაბლაგომსა და სიმონეთში (ქორიძე, 1965:24, 96).

ჩაისუბნის წაღღი ზემოთ ჩამოთვლილ ძეგლებზე მოპოვებული ნიმუშებისაგან სრულიად განსხვავებულ სახეს წარმოადგენს. სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩაისუბნის მსგავსი წაღღის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული. დ.ქორიძე თვლის, რომ ისინი წარმოადგენს წაღღს და განეკუთვნება III სახეობას, რომელთა პირის მოყვანილობა უახლოვდება მცირედ მორკალულობრიან ნამგალს, მაგრამ ამ იარაღებს სატარე ხერელი ზუსტად ისევე აქვთ მოწყობილი, როგორც წაღღების პირველ და მეორე სახეობას. ამიტომ იგი სამართლიანად თვლიდა, რომ ამგვარად მოწყობილი სატარე და მასზე დაგებული ტარი ნამგლის ფუნქციის შესრულებისათვის გამოსადეგი არ იქნებოდა და, სავარაუდოა, მას წაღღის ან სასხლავის ფუნქცია შეესრულებინა (ქორიძე, 1965:96). აღ.რა-მიშვილს საეჭვოდ მიაჩნია იარაღის წაღღის რომელიმე სახეობისათვის მიკუთვნება. აღნიშნავს, რომ იგი ცულ-ნამგალას უნდა წარმოადგენდეს, რომელსაც ბოლო ხანებში ცულ-საკაფი შეარქვეს (რამიშვილი, 1974:71). მართებული ჩანს მოსაზრება, რომ უფრო პრაქტიკული იქნებოდა ერთ სამუშაო იარაღში ცულისა და წაღღის კომბინირება ვიდრე ცულისა და ნამგლისა (რამიშვილი, 1974:72). ჩაისუბნის იარაღის შესახებ არსებულ მოსაზრებათა შორის საყურადღებოდ მიგვაჩნია ბ.კუფტინის შეხედულება წაღღის წარმოშობა-განვითარების შესახებ. მკვლევარი ყურადღებას ამახვილებს ტყის წაღღსა და საბადო – იარაღ-სასხლავს შორის არსებულ სიახლოვეზე. ამ უკანასკნელის წარმოშობას

ნახევრადტყეურ ცულ-წაღდს უკავშირებს. აღნიშნავს, რომ სასხლავი, რომელსაც აქვს კაუჭისებური მჭრელი ბოლო ფორმით გავს თანამედროვე წაღდის რამდენიმე ვარიანტს (Куфтин, 1944:221-222). ვფიქრობთ, რომ ჩაისუბნის განძისეული იარაღი წარმოადგენს წაღდის განსხვავებულ სახეობას, რომელსაც ძირითადად მსუბუქი სამუშაოს შესასრულებლად, ვაზის გასასხლავად იყენებდნენ, თუმცა თავისუფლად შეიძლებოდა მისი საკაფავად გამოყენებაც.

6. ჩაისუბნის განძში სამეურნეო იარაღებიდან გამოირჩევა ბრინჯაოს თოხები – სულ სამი ცალი. დაზიანებულია, ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ზომებით. თოხები ძირითადად, ტრაპეციის ფორმისაა, აქვს ფართო სწორი სამუშაო პირი, სწორხაზოვნად დაშვებული მხრები. მოხრილი ტანი, ზედა ნაწილი ყუასთან მომრგვალებული, მრგვალი სატარე ხერვლით (ტაბ. V/6, 7, 8; VI/7, 8, 9).

ჩაისუბნის სამივე თოხი განეკუთვნება ფართო სამუშაოპირიან თოხებს. ისინი ახლო დგანან ციხისძირის (Иессен, 1935:122; რამიშვილი, 1974:63, ტაბ. VIII, IX; ქორიძე, 1965:23, ტაბ. XII), განთიადის (ქორიძე, 1965:20, ტაბ. XI), ბობოყვათის (ქორიძე, 1965:22, ტაბ. XI/7), ვაკიჯვრის (რამიშვილი, 1974:63, ტაბ. XVII; ჯაფარიძე, 1953:188, სურ. 1) ძვ.წ. XII-XI სს მასალებთან; აგრეთვე, ძვ.წ. XI-VIII სს. ბათუმის (ქორიძე, 1965:41, ტაბ. XXV/1-6), ეკალაურის (რამიშვილი, 1974:63, ტაბ. IV), ცაგერის (Куфтин, 1944:340), დღნორისის (რაჭა) – დათარიღებულია ძვ.წ. II ათასწლეულის ბოლო I ათასწლეულის დასაწყისით, თოხებთან. დ.ქორიძის ვარაუდით, ამგვარი თოხები ძირითადად ძვ.წ. XIII საუკუნიდან ვრცელდება (ქორიძე, 1965:84-86), აღ.რამიშვილს კი შესაძლებლად მიაჩნია მათი რამდენადმე ადრე არსებობაც (რამიშვილი, 1974:66).

დ.ქორიძე, ფართოპირიან თოხებს იარაღის სიგრძივი ჭრილითა და მისი საერთო ფორმის გათვალისწინებით II ტიპში აერთიანებს, სადაც გამოყოფს სამ ქვეტიპს: I – სწორტანიანი, II – წელში მოხრილი, III – ტრაპეციისებური (აერთიანებს ჩაისუბნის თოხებს). აღ.რამიშვილს არ მიაჩნია სწორად ქორიძისეული ტიპოლოგიური დანაწილება. იგი სამართლი-

ანად მიუთითებს, რომ ამა თუ იმ საგნის ტიპოლოგიური დანაწილების დროს ამოსავალ წერტილად ერთი გარკვეული ნიშანი უნდა იყოს აღებული. აქვე შენიშნავს, რომ დ.ქორიძე პირველ და მეორე სახეობას ერთმანეთისაგან არჩევს სწორი და მორკალული ტანის მიხედვით, მაგრამ ასეთი თოხები გვხვდება მესამე, ტრაპეციისმაგვარ თოხებს შორისაც, ამიტომაც მეორე ტიპში მესამე სახეობის გამოყოფა არ მიაჩნია გამართლებულად. შესაბამისად ფართოპირიან თოხებში არჩევს I – სწორ (გვხვდება ტრაპეციის ფორმის, სწორი ან მორკალულტანიანი) და II – გორდაპირიან სახეობებს. ჩაისუბნის იარაღებს იგი პირველ სახეობას აკუთვნებს. მისი აზრით, სამეურნეო იარაღების ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის დროს აუცილებელია სამუშაო ნაწილის ფორმის გათვალისწინება, რადგანაც იგი განსაზღვრავს იარაღის დანიშნულებას (რამიშვილი, 1974:62-63). პირველად თოხების ფუნქციური კლასიფიკაცია პირის მოყვანილობის მიხედვით მოგვცა ბ.კუფტინმა. მან ბრინჯაოს თოხებში დანიშნულების მიხედვით ხუთი სახეობა გამოყო: 1. ზედაპირული თოხნისათვის, 2. ძირეული თოხნისათვის, 3. მეტ-ნაკლებ სიღრმეზე ნიადაგის გაფხვიერებისათვის, 4. მაგარი და ქვიანი ადგილის დამუშავებისათვის, 5. საკმაოდ დრმად თოხნისათვის. ამათგან ჩაისუბნის მსგავს თოხებს აკუთვნებს მესამე სახეობას (Куфтин, 1944:321-322).

7. ჩაისუბნის განძში წარმოდგენილია, აგრეთვე, ბრინჯაოს ერთი მასიური რგოლი. თავგახსნილი, მრგვალგანივკვეთიანი. შრუსიძის გადმოცემით რგოლს სიგრძეზე ემჩნეოდა გრავირების კვალი (რუსიძე, 1957:4), რაც დღეს სქელი პატინითაა დაფარული. ერთი ბოლო შემკული ყოფილა ცხენის სტილიზებული გამოსახულებით (რამიშვილი, 1974:14, ტაბ. VI/8). ცხოველი პროფილში რგოლის ბოლოზეა მოთავსებული. კარგადაა გამოკვეთილი დაცქვეტილი ყურები, მეტნაკლებად მოქნილი ტანი, ფეხები მუხლებში ოდნავ მორკალულია და მთავრდება უკან შებრუნებული ჩლიქებით. რგოლის დიამ. 16 სმ (ტაბ. V/5; VI/6).

ბრინჯაოს რგოლი ფორმით იმ მასიური რგოლების მსგავსია, რომლებიც ზუნდაგის (კახიძე, მამულაძე, 2000:82, 49), ჩაქვის (რამიშ-

ვილი, 1974:13, ტაბ. VIII), ურეკის (რამიშვილი, 1974:82, ტაბ. XXIII/14, 15, XXIV/14) განძების მიხედვით XI-VIII სს-ში ჩანს გავრცელებული.

დ.ქორიძე ჩაისუბნის განძს ძვ.წ. XII-XI საუკუნეებით ათარიღებს (ქორიძე, 1965: 104-106), აღ.რამიშვილი ძვ.წ. XIII-XII საუკუნეებით (რამიშვილი, 1974:100), ა.კახიძე ძვ.წ. X-VIII საუკუნეებით (აკახიძე, აქვე). ჩაისუბნის განძის დიდი ნაწილი ატარებს მოგვიანო ეტაპისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს, შესაბამისად ზოგიერთ მათგანს (პირველი ტიპის კოლხურ ცულები, ვერტიკალურხერელიანი ცული, ბრინჯაოს რგოლის დეკორი) ანალოგები საკმაოდ კარგად დათარიღებულ მასალებთან ეძებნება, რაც გვაძლევს საფუძველს მონაპოვარი ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებით დავათარიღოთ.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. რ.აბრამიშვილი, რკინის ათვისების საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. – სსმმ, XXII-B, 1961.

2. აკახიძე, შ.მამულაძე, აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1993.

3. აკახიძე, ი.დავითაძე, შ.მამულაძე, კოლხური ხელოვნების უძველესი ძეგლები აჭარის წყლის ხეობიდან. – გაზ. „საბჭოთა აჭარა“, 1979, 11 მაისი.

4. აკახიძე, შ.მამულაძე, ჭოროხის აუზი კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი, 2002.

5. აღ.რამიშვილი, კოლხეთის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, ბათუმი, 1974.

6. შ.რუსიძე, ექსპედიციის ანგარიშები ჩაქვის ხეობაში 1954 წელს. – აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, №486, 1954.

7. შ.რუსიძე, ბრინჯაოს ხანის მატერიალური კულტურის ისტორიიდან. – გაზ. „საბჭოთა აჭარა“, №118, 1957, 16 ივნისი.

8. ლ.სახაროვა, ბრინჯაოს ცულების ერთი ჯგუფის შესახებ. – კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები, ძიებანი – (დამატებანი), VI, 2001.

9. ლ.ფანცხავა, კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლები, თბილისი, 1988.

10. დ.ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტო-

რიისათვის, თბილისი, 1965.

11. ი.დამბაშიძე, სამცხე-ჯავახეთი ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა ხანებში (საკანდიდატო დისერტაცია), თბილისი, 1999.

12. ნ.ხახუტაიშვილი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ადრეერკინის ხანაში, თბილისი, 1986.

13. ლ.ძიძიგური, ძველი კოლხეთის სამეურნეო კულტურა, თბილისი, 1994.

14. აღ.ჯავახიშვილი, ტ.ჩუბინიშვილი, უდეს განძი. – საბჭოთა ხელოვნება, 4, 1959.

15. ო.ჯავარიძე, კოლხური ცული. – სსმმ, XVI-B, 1950.

16. ო.ჯავარიძე, მიწათმოქმედების იარაღები დასავლურ-ქართულ კულტურაში. – თსუ შრომები, 49, 1953.

17. ო.ჯავარიძე, დასავლეთ საქართველო გვიანბრინჯაოს ხანაში. – „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის სერია, I, 1982.

18. Гамбашидзе О., Квижинадзе К., Основные результаты работ Месхет-Джавахетской экспедиции в 1985-88 гг. – ПАИ, 1986, 1991.

19. Гогодзе Э., Панцхавა Л., Дариспанашвили М., Работы Носири-Мухурчской археологической экспедиции в 1974-1975 гг. – სსმაე, V, 1977.

20. Иессен А., К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе. – ГАИМК, 120, 1935.

21. Куфтин Б., К вопросу о древнейших корнях Грузинской культуры на Кавказе. – სსმმ, XII-B, 1944.

22. Куфтин Б., Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тбилиси, 1949.

23. Микеладзе Т., Мигдисова Н., Папуашвили Р., Основные итоги полевых исследований Колхидской экспедиции. – ПАИ в 1982 году, 1985.

24. Микеладзе Т., К археологии Колхиды, Тбилиси, 1990.

25. Насидзе Г., Личели В., Тори-Ликанская экспедиция. – ПАИ в 1987 г., 1995.

26. Трапш М., Памятники эпохи бронзы и раннего железа в Абхазии. – Труды, I, Сухуми, 1981.

27. Техов Б., Тлииский могильник, II, Тбилиси, 1970.

